

Akhlāq-i zīstī

i.e., Bioethics Journal

2022; 12(37): e2

The Bioethics and Health
Law InstituteMedical Ethics and Law
Research CenterInternational Association
of Islamic Bioethics

Effectiveness of Training the Components of Moral Intelligence on Resilience and Sense of Mental Coherence in Elementary Students

Nahid Ramezani¹, Reza Zarei Samangan^{2*}, Narges Momenjoo³, Maryam Golibagh⁴

1. Department of Psychology, Zanjan University, Zanjan, Iran.

2. Department of Islamic Education, School of Medicine, Golestan University of Medical Sciences, Gorgan, Iran.

3. Department of Psychology, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran.

4. Department of Psychology, Islamic Azad University E-Campus, Tehran, Iran.

ABSTRACT

Background and Aim: Moral intelligence training is one of the important components of child rearing that can be effective in improving the individual and social psychological status of children; therefore, the aim of this study was to determine the effectiveness of teaching the components of moral intelligence on resilience and psychological cohesion of students.

Methods: The present study was a quasi-experimental pretest-posttest study with a control group. The statistical population included all sixth grade male students in the second elementary school of baharestan city in the academic year 2018-19; thirty people from the target population were selected by convenience sampling and randomly assigned to the control and experimental groups. Data collection tools were included Connor and Davidson (2003) Resilience Scale and Antonovsky (1987) Psychological Cohesion Questionnaire. The intervention program of training the components of moral intelligence was performed in 8 sessions for the experimental group, but during this period no special intervention was performed for the control group, then both groups were tested. Data were analyzed using SPSS software version 22 and multivariate analysis of covariance at the significance level of $\alpha=0.01$.

Ethical Considerations: In compiling this research, ethical aspects including preserving the originality of the texts, honesty and fidelity and satisfaction and awareness have been respected.

Results: The results showed that after adjusting the pre-test scores, the mean scores of resilience and psychological cohesion of the experimental group increased significantly compared to the control group in the post-test ($p<0.001$); Therefore, it can be said that teaching the components of moral intelligence was effective in increasing resilience and psychological cohesion of students ($p<0.001$).

Conclusion: Based on the research findings, teaching students the components of moral intelligence can be a suitable intervention method to promote resilience and psychological cohesion.

Keywords: Moral Intelligence; Resilience; Coherence; Students

Corresponding Author: Reza Zarei Samangan; **Email:** zareeisamangan@goums.ac.ir

Received: July 21, 2021; **Accepted:** November 22, 2021; **Published Online:** June 21, 2022

Please cite this article as:

Ramezani N, Zarei Samangan R, Momenjoo N, Golibagh M. Effectiveness of Training the Components of Moral Intelligence on Resilience and Sense of Mental Coherence in Elementary Students. *Akhlāq-i zīstī, i.e., Bioethics Journal*. 2022; 12(37): e2.

انجمن بین‌المللی اخلاق زیستی اسلامی   مرکز تحقیقات اخلاق و حقوق پزشکی   انستیتو اخلاق زیستی و حقوق سلامت

مجله اخلاق زیستی

دوره دوازدهم، شماره سی و هفتم، ۱۴۰۱

اثربخشی آموزش مؤلفه‌های هوش اخلاقی بر تاب‌آوری و انسجام روانی دانش‌آموزان ابتدایی

ناهید رضائی (id^۱)، رضا زارعی سمنگان (id^{۲*})، نرگس مؤمنی‌جو (id^۳)، مریم گلی باغی (id^۴)

۱. گروه روان‌شناسی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران.

۲. گروه معارف اسلامی، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی گلستان، گرگان، ایران.

۳. گروه روان‌شناسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران.

۴. گروه روان‌شناسی، دانشگاه آزاد الکترونیک، تهران، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: آموزش هوش اخلاقی یکی از مؤلفه‌های مهم تربیت کودک است که می‌تواند در بهبود وضعیت روانی فردی و اجتماعی کودکان مؤثر باشد. بنابراین هدف مطالعه حاضر تعیین اثربخشی آموزش مؤلفه‌های هوش اخلاقی بر تاب‌آوری و انسجام روانی دانش‌آموزان ابتدایی بود.

روش: پژوهش حاضر یک مطالعه شبه‌تجربی از نوع پیش‌آزمون پس‌آزمون با گروه گواه بود. جامعه آماری شامل تمامی دانش‌آموزان پسر پایه ششم ابتدایی شهر بهارستان در سال تحصیلی ۹۹-۱۳۹۸ بودند که از جامعه هدف تعداد ۳۰ نفر به روش نمونه‌گیری در دسترس انتخاب و به طور تصادفی در دو گروه گواه و آزمایش جایگزین شدند. ابزار گردآوری اطلاعات شامل مقیاس تاب‌آوری Connor & Davidson (۲۰۰۳ م.) و پرسشنامه احساس انسجام روانی Antonovsky (۱۹۸۷ م.) بودند. برنامه مداخله آموزش مؤلفه‌های هوش اخلاقی در ۸ جلسه برای گروه آزمایش اجرا شد، اما در این مدت برای گروه گواه مداخله خاصی صورت نگرفت، سپس از هر دو گروه پس‌آزمون گرفته شد. جهت تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار SPSS 22 و آزمون تحلیل کوواریانس چندمتغیره در سطح معنی‌داری $\alpha=0/01$ استفاده شد.

ملاحظات اخلاقی: در تدوین این مقاله جنبه‌های اخلاقی شامل حفظ اصالت متون، صداقت و امانتداری و رضایت و اطلاع‌رسانی، رعایت شده است.

یافته‌ها: نتایج نشان داد که پس از تعدیل نمرات پیش‌آزمون، میانگین نمرات تاب‌آوری و انسجام روانی گروه آزمایش نسبت به گروه گواه در پس‌آزمون به طور معنی‌داری افزایش داشت ($p<0/001$). بنابراین می‌توان گفت که آموزش مؤلفه‌های هوش اخلاقی بر افزایش تاب‌آوری و انسجام روانی دانش‌آموزان تأثیرگذار بود ($p<0/001$).

نتیجه‌گیری: بر اساس یافته‌های پژوهش، آموزش مؤلفه‌های هوش اخلاقی به دانش‌آموزان می‌تواند یک روش مداخله‌ای مناسب جهت ارتقای تاب‌آوری و انسجام روانی آن‌ها باشد.

واژگان کلیدی: هوش اخلاقی؛ تاب‌آوری؛ انسجام روانی؛ دانش‌آموزان

نویسنده مسئول: رضا زارعی سمنگان؛ پست الکترونیک: zareisamanganr@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۴/۳۰؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۰۱؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۰۳/۳۱

خواهشمند است این مقاله به روش زیر مورد استناد قرار گیرد:

Ramezani N, Zarei Samangan R, Momenjoo N, Golibagh M. Effectiveness of Training the Components of Moral Intelligence on Resilience and Sense of Mental Coherence in Elementary Students. *Akhlaq-i zisti, i.e., Bioethics Journal*. 2022; 12(37): e2.

مقدمه

یکی از اهداف مهم نظام آموزشی، ایجاد شرایط برای رشد همه‌جانبه فرد و تربیت افراد سالم، کارآمد و مسئولیت‌پذیر برای نقش‌آفرینی در زندگی فردی و اجتماعی است. از آنجا که دانش‌آموزان به عنوان ستون اساسی نظام آموزشی کشور از نقش و جایگاه ویژه‌ای در دستیابی به اهداف نظام آموزشی برخوردار هستند، توجه به نیازهای روان‌شناختی این قشر از جامعه از نظر آموزش، باروری و شکوفایی نظام آموزشی، ضروری به نظر می‌رسد (۱)، اما فقدان توجه به نیازهای دانش‌آموزان، سبب اختلالات روانی با پیامدهای طولانی‌مدت در دوران زندگی آن‌ها می‌شود و ظرفیت مولد و ایمن بودن جوامع را کاهش دهد. بنابراین شناخت توانایی‌های دانش‌آموزان، زمینه شناسایی مسائل و برنامه‌ریزی برای سیاست‌های مناسب آنان را در آینده فراهم می‌کند (۲). در همین راستا پیشگیری از استرس دانش‌آموزان و کاهش فشار روانی نقش مهمی در روند تحصیلی دارد (۳). با وجود این از کل دانش‌آموزانی که وارد سیستم آموزش و پرورش می‌شوند، تعداد کمی از آن‌ها می‌توانند کنترل بر استرس را ارزیابی کنند و در این عرصه موفق گردند و به اصطلاح حس انسجام روانی خوبی از خود نشان دهند (۴). احساس انسجام روانی (Sense of Mental Coherence) از مفاهیم مرتبط با سلامت روان است (۵) و به معنای احساسی نافذ، پایدار و پویا در مورد این است که رویدادهای زندگی قابل درک، ساختاریافته و قابل توضیح هستند (۶). احساس انسجام روانی یک سازه شخصیتی شامل سه مؤلفه درک‌پذیری (Comprehensibility)، یعنی توانایی فرد در فهم اینکه موقعیتی که در آن قرار گرفته قابل درک و یا قابل پیش‌بینی است؛ توانایی مدیریت (Manageability)، یعنی درک فرد از توانایی‌های خود برای مقابله با موقعیت‌های چالش برانگیز، دشوار و استرس‌آمیز؛ و احساس معناداری (Meaningfulness)، یعنی توانایی یافتن معنا در زندگی روزمره و مشکلات پیش رو است (۷). حس انسجام بیشتر تمایل به کنترل بهتر و مؤثرتر اضطراب را افزایش می‌دهد و فرد بهزیستی شخصی بیشتری را احساس می‌کند، در حالی

که کم‌بودن احساس انسجام، آسیب‌پذیری را در برابر بیماری می‌افزاید (۸-۹). احساس انسجام قوی و نمو یافته، سلامت جسمانی را ارتقا می‌بخشد و سطوح بالای روان‌درستی روان‌شناختی را تسهیل می‌کند و این تأثیرات از طریق رسیدن به یک نیمرخ روان‌شناختی قوی که شرایط تنش‌آور آسیب‌رسان جسمی را مهار می‌کند، محقق می‌شود (۱۰).

مؤلفه‌های روان‌شناختی مختلفی وجود دارند که برخورداری از آن فرد را در برابر آسیب‌های روان‌شناختی، هیجانی، عاطفی و اجتماعی محافظت می‌نماید (۱۱)، یکی از این متغیرها تاب‌آوری (Resilience) است که به صورت توانایی مقاومت در برابر تغییرات و ظرفیت مثبت برای سازگاری با استرس تعریف شده است (۱۲). تاب‌آوری فرد را قادر می‌سازد تا در برابر تنش‌های زندگی مقاومت کند، اما جنبه اختصاصی تاب‌آوری، شرایط خطرناک، تهدیدکننده و ناگواری است که فرد در آن به سر می‌برد که در نتیجه وجود این شرایط آماده و مستعد بسیاری از مشکلات شده، ولی به دلیل دارا بودن ویژگی‌های تاب‌آوری از آسیب‌ها مصون می‌ماند (۱۳). نیک فطرت بودن، مذهبی بودن، خوش‌بین بودن، توانایی برگشتن و بهبود پیدا کردن، مهارت‌های فکری انعطاف‌پذیر، جستجو کردن مشکلات به عنوان فرصتی برای یادگیری و رشد، توانایی حل کردن مشکلات و مهارت‌های حل تعارض، از جمله ویژگی‌های افراد تاب‌آور هستند (۱۴). ارتقای تاب‌آوری منجر به رشد مهارت‌های اجتماعی، تحصیلی و شخصی می‌شود و به دانش‌آموز اجازه می‌دهد از موقعیت‌های نامناسب و دشوار عبور کند (۱۵). بنابراین تاب‌آوری از مشکلات روانی بین نوجوانان و جوانان جلوگیری می‌کند و آن‌ها را از تأثیرات روانی رویدادهای مشکل‌ساز محافظت می‌کند (۱۶).

از طرفی استفاده از سازه‌های جدیدی همچون هوش اخلاقی (Moral Intelligence)، افزون بر چگونگی مقابله با پیچیدگی‌ها و دشواری‌های دنیای امروز و داشتن عملکرد موفق، در جهت کاهش سطح تنش و استرس‌های روانی، ضروری می‌باشد (۱۷). هوش اخلاقی شامل ترکیبی از دانش، میل و اراده است و نشان‌دهنده تمایل و توانایی فرد برای قراردادن استانداردهای برتر در منابع خود و حتی مسائلی

که در زمینه اثربخشی آموزش هوش اخلاقی بر تاب‌آوری و انسجام روانی دانش‌آموزان، مطالعه‌ای به صورت مستقیم انجام نشده است. به طور کلی تربیت هوش اخلاقی، یکی از مؤلفه‌های مهم تربیت کودک است که می‌تواند به رشد فردی و اجتماعی کودکان کمک کند (۳۲)، لذا با وجود اهمیت آموزش هوش اخلاقی در مدارس، در کشور ما نسبت به این امر مهم غفلت شده و مطالعات بسیار محدودی در این زمینه انجام شده است. از سویی نظر به اهمیت انسجام روانی و تاب‌آوری در ارتقای وضعیت روان‌شناختی دانش‌آموز و وجود خلأ پژوهشی در این زمینه، این پژوهش با هدف تعیین اثربخشی آموزش هوش اخلاقی بر تاب‌آوری و انسجام روانی دانش‌آموزان انجام شد. بنابراین به دنبال پاسخ به این سؤال است که آیا آموزش مؤلفه‌های هوش اخلاقی بر تاب‌آوری و انسجام روانی دانش‌آموزان اثربخش است؟

روش

پژوهش حاضر یک مطالعه شبه‌تجربی از نوع پیش‌آزمون پس‌آزمون با گروه گواه بود. جامعه آماری شامل تمامی دانش‌آموزان پسر پایه ششم ابتدایی شهر بهارستان در سال تحصیلی ۹۹-۱۳۹۸ بودند، از آنجایی که حداقل نمونه در طرح‌های آزمایشی برای هر گروه ۱۵ نفر پیشنهاد شده است (۳۳)، از جامعه هدف تعداد ۳۰ نفر به روش نمونه‌گیری در دسترس انتخاب و به طور تصادفی در دو گروه گواه و آزمایش جایگزین شدند. ملاک‌های ورود به پژوهش شامل حضور در پایه ششم و تمایل به شرکت در پژوهش بود. معیارهای خروج از مطالعه نیز عدم استفاده همزمان از مداخله آموزشی در حین اجرای پژوهش، غیبت بیش از دو جلسه در برنامه مداخلاتی، عدم همکاری و انجام‌ندادن تکالیف مشخص شده در کلاس بود. ابزار گردآوری اطلاعات شامل پرسشنامه زیر بودند:

۱. **مقیاس تاب‌آوری:** این پرسشنامه ۲۵ سؤالی توسط Connor & Davidson در سال ۲۰۰۳ ساخته شده است و پنج مؤلفه (تصور از شایستگی فردی: ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۶، ۱۷، ۲۳، ۲۴، ۲۵؛ اعتماد به غرایز فردی: ۴، ۷، ۱۴، ۱۵، ۱۸، ۱۹،

مانند اثربخشی در مرکز واکنش‌های فردی است (۱۸). هوش اخلاقی به این معناست که فرد دارای اعتقاد اخلاقی عمیقی است و در هر شرایطی بر اساس درستی و صداقت رفتار می‌کند (۱۹). افرادی که هوش اخلاقی بالایی دارند، گرمی و صمیمیت بیشتری نسبت به دیگران نشان می‌دهند، با دوستانشان مهربان هستند و به نیازهای آن‌ها حساس‌ترند (۲۰). هوش اخلاقی دارای چهار مؤلفه شامل: ۱- صداقت/ درستکاری (Rectitude)، یعنی ایجاد هماهنگی بین آنچه به آن باور داریم و آنچه به آن عمل می‌کنیم؛ ۲- مسئولیت‌پذیری (Responsibility)، یک الزام و تعهد درونی از سوی فرد برای انجام مطلوب کارها؛ ۳- دلسوزی (Sympathetic)، بیانگر میزان پذیرش و قبول جنبه‌های نامطلوب زندگی دیگران که ناشی از مهربان بودن، حس مروت و آگاهی از هیجانات دیگران است؛ ۴- بخشش (Forgiveness)، انگیزه‌های تجدیدشده مرتبط با انگیزش‌های آشتی و خوش‌نیتی، می‌باشد (۲۱). مؤلفه‌های هوش اخلاقی، یعنی همدلی، وجدان، خویشتنداری، احترام، مهربانی، بردباری و انصاف، به انسان کمک می‌کند تا به صورت اخلاقی رفتار کند و در برابر هرگونه فشاری که عادت‌های مربوط به منش محکم و استوار زندگی اخلاقی مناسب را تهدید می‌کند، مقاومت کند (۲۲).

تاکنون اثربخشی آموزش مؤلفه‌های هوش اخلاقی بر افزایش بهزیستی روان‌شناختی دانش‌آموزان متوسطه (۲۳)، بر بهبود حالت‌های خلقی دانش‌آموزان دختر ابتدایی (۲۴)، بهبود خودآگاهی دانش‌آموزان (۲۵)، بر افزایش سازش یافتگی (عاطفی، آموزشی، اجتماعی) دانش‌آموزان زورگو (۲۶)، بر اخلاق تحصیلی و خودکارآمدی تحصیلی دانش‌آموزان دختر (۲۷) تأیید شده است. همچنین مطالعات از رابطه مثبت و معنی‌دار مؤلفه‌های هوش اخلاقی با تاب‌آوری والدین کودکان ناتوان از یادگیری (۲۸)، نقش هوش اخلاقی و ارزش حرفه‌ای در پیش‌بینی تاب‌آوری پرستاران (۲۹)، رابطه مثبت و معنی‌دار هوش اخلاقی با سلامت روان معلمان (۳۰)، ارتباط مثبت و معنی‌دار هوش اخلاقی با بهزیستی روان‌شناختی پرستاران (۳۱) حکایت دارند. بنابراین مرور پیشینه پژوهش نشان داد

درجه‌ای لیکرت (۱=عدم تمایل و ۷=شدت تمایل) می‌سنجد. نمره ابزار با مجموع نمره سؤال‌ها به دست می‌آید، لذا دامنه نمرات بین ۱۳ تا ۹۱ و نمره بیشتر به معنای احساس انسجام بالاتر است (۳۶). Antonovsky. روایی سازه آن را تأیید و پایایی به روش همسانی درونی (آلفای کرونباخ) برای خرده‌مقیاس‌ها بین ۰/۸۲ تا ۰/۹۵ گزارش نمودند (۳۶). در ایران محمدزاده، پورشریفی و علی‌پور، پرسشنامه مذکور را هنجاریابی کردند که پایایی به روش آلفای کرونباخ ۰/۷۷ و ضریب بازآزمایی کل مقیاس ۰/۶۶ به دست آمد. همچنین روایی سازه آن تأیید و روایی همزمان این مقیاس با پرسشنامه ۴۵ سؤالی سرسختی روان‌شناختی ۰/۵۴ به دست آمد (۳۷). در مطالعه حاضر پایایی کل به روش همسانی درونی (آلفای کرونباخ) ۰/۷۹ به دست آمد.

جلسات درمان آموزش مؤلفه‌های هوش اخلاقی بر اساس پروتکل Borba به صورت گروهی در هشت جلسه ۶۰ دقیقه‌ای اجرا شد (۳۸) که روایی جلسات مداخله آموزش مؤلفه‌های هوش اخلاقی در مطالعه رضای پور میرصالح و همکاران مورد تأیید قرار گرفته است (۳۲). خلاصه جلسات درمانی مطابق جدول ۱ بود.

۲۰؛ تحمل عاطفه منفی: ۱، ۲، ۴، ۵، ۸؛ گواه: ۱۳، ۲۱، ۲۲؛ تأثیرات معنوی: ۳، ۹) را در یک مقیاس لیکرت بین ۰ (کاملاً نادرست) تا ۴ (همیشه درست) نمره‌گذاری می‌سند و یک نمره کلی از تاب‌آوری می‌دهد، دامنه نمرات بین ۰ تا ۱۰۰ هست و نمرات بالاتر نشان‌دهنده تاب‌آوری بیشتر هست و برعکس (۳۴). Connor & Davidson روایی همگرایی این پرسشنامه با استفاده از پرسشنامه سرسختی کوباسا ۰/۸۳ گزارش نمودند و پایایی باز آزمون این پرسشنامه را ۰/۸۷ گزارش کردند (۳۴). در ایران در مطالعه کیهانی، تقوایی، رجبی و امیرپور نتایج ضرایب همبستگی روایی همزمان حاکی از همبستگی منفی و معنادار تاب‌آوری و پرخاشگری و همبستگی مثبت و معنادار با خودکارآمدی و رضایت از زندگی بود. همچنین جهت محاسبه پایایی مقدار آلفای کرونباخ و دو نیمه‌سازی اسپیرمن - براون به ترتیب برابر با ۰/۶۶۹ و ۰/۶۶۵ به دست آمد (۳۵). در مطالعه حاضر پایایی به روش همسانی درونی (آلفای کرونباخ) ۰/۷۶ به دست آمد.

۲. پرسشنامه احساس انسجام روانی: این ابزار ۱۳ سؤالی توسط Antonovsky در سال ۱۹۸۷ ساخته شد که سه مؤلفه کنترل‌پذیری (۳، ۵، ۱۰، ۱۳) ادراک‌پذیری (۲، ۶، ۸، ۹، ۱۱) و معناداری (۱، ۴، ۷، ۱۲) را با استفاده از مقیاس هفت

جدول ۱: خلاصه جلسات آموزش مؤلفه‌های هوش اخلاقی

جلسه	عنوان	شرح جلسه
۱	معارفه و احترام	مشخص کردن هدف گروه و معرفی برنامه آموزشی پیش رو، بررسی قوانین گروه، تأکید بر مشارکت همه در بحث‌های کلاسی.
۲	همدلی	تعریف فضیلت احترام و ضرورت پرداختن به آن، پیامدهای فقدان احترام در جامعه، تأکید بر قانون طلایی با دیگران طوری رفتار کن که دوست داری با خودت رفتار شود، ارزیابی و تفسیر شیوه‌های بی‌احترامی، ضرورت احترام به والدین و بزرگ‌ترها، بحث در مورد پیامدهای احترام به والدین و بزرگ‌ترها، توصیف جملات و کلمات احترام‌آمیزی که توسط یک بچه در ارتباط با اطرافیان به کار برده می‌شود.
۳	وجدان (مسئولیت‌پذیری)	آشنایی با تعریف همدلی، اهمیت و ضرورت همدلی و تأثیر آن بر روابط بین فردی، بیان مصادیق همدلی در رابطه، ارزیابی و تغییر شیوه‌های حاکی از عدم همدلی، آموزش گوش‌دادن فعال. ذکر مثال‌هایی از رفتارهای همدلانه، تأکید بر گوش کردن درست به صحبت‌های اطرافیان، سعی در درک شرایط و وضعیت زندگی دوستان و تفسیر رفتارهای دوستان با در نظر گرفتن این شرایط.
		ارائه تعریف، اهمیت و ضرورت فضیلت وجدان و تأثیر آن بر روابط بین فردی، آشنایی با مصادیق وجدان در زندگی، آشنایی با پیامدهای قضاوت‌های غیر وجدانی. مسئولیت‌پذیری در قبال رفتارهای خود و دیگران، ذکر مثال‌هایی از عذاب وجدان و گوش‌دادن به صدای وجدان.

۴ خویش‌تنداری
آشنایی با تعریف، اهمیت و ضرورت خویش‌تنداری و تأثیر آن بر روابط، آشنایی با مصادیق خویش‌تنداری در زندگی، توضیح و شناسایی رفتارهای خویش‌تندارانه، آشنایی با فواید خویش‌تنداری در زندگی، بیان روش‌های ایستادگی در برابر وسوسه‌ها.

۵ انصاف
آشنایی با تعریف، اهمیت و ضرورت فضیلت انصاف در زندگی و تأثیرات آن، معرفی مصادیق انصاف در زندگی و روش‌های ایجاد و تقویت آن. اجرا و آموزش فن تصویرسازی مثبت راجع به خاطرات و رفتارهای مثبت همکلاسی، تمرین مقابله با پیش‌داوری، تمرین احترام به تفاوت‌ها. ذکر مثال‌هایی از قضاوت اشتباه در قبال دیگران و بررسی رفتارهای منصفانه همکلاسی‌ها در قبال خود.

۶ بردباری
آشنایی با تعریف، اهمیت و ضرورت و تأثیرات فضیلت بردباری در روابط، بیان مصادیق بردباری، مقایسه افراد منفعل، پرخاشگر و قاطع، بررسی عکس‌العمل افراد در موقعیت‌های خشم‌برانگیز، بیان ویژگی افراد ماهر در کنترل خشم. آموزش مهارت‌های کنترل خشم، عدم انتقاد از شخصیت به جای انتقاد از رفتار. بررسی ویژگی‌های شخصیت‌های تکانه‌ای و پیامدهای منفی رفتارهای آن‌ها، تشخیص موقعیت‌هایی که فرد باید در آن صبر کند.

۷ صداقت و درستکاری
تعریف درستکاری و اهمیت آن در رفتارهای فرد، بیان مصادیق راست‌گویی و دروغ‌گویی، پرهیز از دروغ‌گویی و پیامدهای منفی آن، بررسی دلایل دروغ‌گویی‌های مصلحت‌طلبانه، انجام کارهای درست، حتی در موقعیت‌هایی که نفع شخص در آن نباشد. بررسی رفتارهای درست کارانه دانش‌آموز در هفته گذشته، بررسی رفتارهای نادرست دانش‌آموز در هفته گذشته و پیامدهای مثبت و منفی هر کدام از آن‌ها.

۸ بخشش و پایان
تعریف مصادیق بخشش، بررسی پیامدهای مثبت آن، بررسی نقش بخشش در جلوگیری از تشدید مشکلات و بخشش در هنگام موقعیت برتر و احساس برتری هنگام بخشش. بررسی بخشش به عنوان یک عمل جوانمردانه در قبال کوچک‌ترها، تقدیر و تشکر از دانش‌آموزان به سبب حضور در جلسات آموزشی، مرور کلیه جلسات به همراه تبادل نظر و بحث گروهی، چگونگی تداوم موارد یادگرفته‌شده در زندگی فردی و اجتماعی و انتقال آن به دوستان و خانواده.

یافته‌ها

میانگین و انحراف معیار نمرات پیش‌آزمون پس‌آزمون متغیرهای تاب‌آوری و انسجام روانی دو گروه آزمایش و گواه در جدول ۲ ارائه شده است. همچنین در این جدول نتایج آزمون شاپیرو ویلکز برای بررسی نرمال بودن توزیع متغیرها در گروه‌ها گزارش شده است. با توجه به این جدول نتایج آزمون شاپیرو ویلکز برای تمامی متغیرها معنی‌دار نیست، لذا می‌توان نتیجه گرفت که توزیع این متغیرها نرمال هست.

پس از تعیین و تخصیص تصادفی افراد به گروه‌های مطالعه، همه شرکت‌کنندگان به مقیاس تاب‌آوری و انسجام روانی (پیش‌آزمون) پاسخ داده و سپس برنامه مداخله آموزش مؤلفه‌های هوش اخلاقی توسط محقق برای گروه آزمایش اجرا شد، اما در این مدت برای گروه گواه مداخله خاصی صورت نگرفت، سپس از هر دو گروه پس‌آزمون گرفته شد. همچنین جهت تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار SPSS 22 و آزمون تحلیل کوواریانس چندمتغیره در سطح معنی‌داری $\alpha=0/01$ استفاده شد.

جدول ۲: شاخص‌های توصیفی نمرات پیش‌آزمون - پس‌آزمون در دو گروه آزمایش و گواه (n=30)

متغیر	وضعیت	گروه	میانگین	انحراف معیار	Shapiro-Wilk Test	p
تصور از شایستگی فردی	پیش‌آزمون	آزمایش	۱۶/۲۰	۴/۹۶۰	۰/۴۶۳	۰/۹۸۳
	پس‌آزمون	گواه	۱۶/۰۷	۴/۹۳۵	۰/۵۰۰	۰/۹۶۴
اعتماد به گرایش فردی	پیش‌آزمون	آزمایش	۱۸/۴۷	۴/۷۱۹	۰/۶۵۳	۰/۷۸۷
	پس‌آزمون	گواه	۱۶/۵۳	۴/۷۰۴	۰/۴۱۵	۰/۹۹۵
	پیش‌آزمون	آزمایش	۹/۰۹	۳/۷۹۷	۰/۶۸۳	۰/۷۳۹
	پس‌آزمون	گواه	۱۰/۱۶	۳/۸۱۱	۰/۵۸۹	۰/۸۷۹

۰/۸۴۷	۰/۶۱۳	۳/۳۳۱	۱۱/۳۳	آزمایش	پس‌آزمون	
۰/۷۵۷	۰/۶۷۲	۳/۱۰۹	۱۰/۶۷	گواه		
۰/۹۹۹	۰/۳۷۲	۳/۷۹۵	۱۴/۲۹	آزمایش	پیش‌آزمون	تحمل عاطفه منفی
۰/۹۹۸	۰/۳۸۲	۳/۹۵۸	۱۳/۶۷	گواه		
۰/۶۸۲	۰/۷۱۸	۳/۷۱۲	۱۶/۹۳	آزمایش	پس‌آزمون	
۰/۷۹۱	۰/۶۵۱	۳/۳۸۶	۱۴/۵۲	گواه		
۰/۹۶۴	۰/۴۹۹	۳/۰۶۷	۷/۵۳	آزمایش	پیش‌آزمون	کنترل
۰/۹۸۷	۰/۴۵۰	۲/۸۰۲	۷/۳۱	گواه		
۰/۵۹۲	۰/۷۷۱	۲/۴۱۰	۹/۶۷	آزمایش	پس‌آزمون	
۰/۹۲۵	۰/۵۴۷	۲/۱۷۵	۷/۸۹	گواه		
۰/۷۵۲	۰/۶۷۵	۲/۳۲۶	۵/۱۶	آزمایش	پیش‌آزمون	تأثیرات معنوی
۰/۸۷۱	۰/۵۹۵	۲/۲۵۸	۵/۱۰	گواه		
۰/۶۷۴	۰/۷۲۲	۲/۲۴۱	۶/۷۸	آزمایش	پس‌آزمون	
۰/۹۴۹	۰/۵۲۱	۱/۷۵۰	۵/۷۶	گواه		
۰/۳۹۴	۰/۸۹۹	۸/۱۹۹	۵۲/۲۷	آزمایش	پیش‌آزمون	نمره کلی تاب‌آوری
۰/۹۹۲	۰/۴۳۳	۷	۵۲/۳۱	گواه		
۰/۷۴۶	۰/۶۷۹	۶/۹۵۴	۶۳/۱۸	آزمایش	پس‌آزمون	
۰/۹۵۶	۰/۵۱۱	۶/۶۷۶	۵۵/۳۷	گواه		
۰/۷۵۸	۰/۶۷۲	۳/۷۱۶	۱۰/۶۷	آزمایش	پیش‌آزمون	کنترل‌پذیری
۰/۹۹۷	۰/۳۹۸	۲/۹۰۰	۱۰/۴۷	گواه		
۰/۸۷۱	۰/۵۹۵	۴/۳۴۸	۱۳/۴۱	آزمایش	پس‌آزمون	
۰/۷۳۰	۰/۶۸۹	۲/۵۲۷	۱۰/۹۳	گواه		
۰/۶۴۸	۰/۷۳۸	۴/۲۲۵	۱۱/۹۷	آزمایش	پیش‌آزمون	ادراک‌پذیری
۰/۹۹۸	۰/۳۹۲	۳/۴۶۱	۱۲/۴۳	گواه		
۰/۴۷۶	۰/۸۴۳	۳/۸۹۱	۱۴/۲۵	آزمایش	پس‌آزمون	
۰/۷۸۷	۰/۶۵۳	۲/۸۸۱	۱۲/۹۳	گواه		
۰/۸۸۰	۰/۵۸۸	۲/۵۴۹	۱۱/۸۷	آزمایش	پیش‌آزمون	معناداری
۰/۹۵۰	۰/۵۲۰	۲/۶۱۵	۱۱/۴۷	گواه		
۰/۸۱۷	۰/۶۳۳	۳/۲۹۲	۱۴/۰۷	آزمایش	پس‌آزمون	
۰/۷۱۷	۰/۶۹۶	۲/۱۶۰	۱۱/۹۳	گواه		
۰/۶۰۵	۰/۷۶۳	۶/۳۵۰	۳۴/۵۰	آزمایش	پیش‌آزمون	نمره کلی انسجام روانی
۰/۹۹۶	۰/۴۱۰	۶/۲۰۹	۳۴/۳۷	گواه		
۰/۹۱۲	۰/۵۶۰	۷/۸۳۸	۴۱/۷۳	آزمایش	پس‌آزمون	
۰/۸۳۵	۰/۶۲۱	۴/۶۶۳	۳۵/۸۰	گواه		

داد که شیب رگرسیون در هر دو گروه برابر است ($p > 0.05$)،
 $F=1/0.40$. نتایج آزمون لوین برای بررسی همگنی واریانس
متغیرهای وابسته در گروه‌ها نشان داد که واریانس مؤلفه‌های
تصور از شایستگی فردی ($F=0/180$ ، $p > 0.05$)، اعتماد به غرایز

به منظور بررسی اثربخشی آموزش مؤلفه‌های هوش اخلاقی بر
تاب‌آوری دانش‌آموزان، از آزمون تحلیل کوواریانس چندمتغیری
استفاده شد. نتایج آزمون بررسی همگنی شیب رگرسیون
پیش‌آزمون و پس‌آزمون نمرات در گروه آزمایش و گواه، نشان

فردی ($F=0/017, p>0/05$)، تحمل عاطفه منفی ($F=9/737, p<0/01$)، کنترل ($F=12/084, p<0/01$) و تأثیرات معنوی ($F=5/456, p<0/05$) معنی‌دار است. این یافته‌ها نشانگر آن هستند که بین گروه‌ها در این متغیرها تفاوت معنی‌داری وجود دارد. نتایج بررسی میانگین‌ها در جدول فوق نشان می‌دهد که میانگین گروه آزمایش در تصور از شایستگی فردی ($18/388$)، اعتماد به‌خود ($11/739$)، کنترل ($9/601$) و تأثیرات معنوی ($6/831$) بیشتر از میانگین گروه گواه در این متغیرها به ترتیب با میانگین $16/612$ ، $10/261$ ، $7/959$ و $5/709$ است. با توجه به این یافته‌ها می‌توان گفت که مؤلفه‌های هوش اخلاقی مؤثر بوده و موجب افزایش تاب‌آوری دانش‌آموزان می‌گردد. همچنین اندازه اثر در جدول ۳ نشان می‌دهد که عضویت گروهی $23/2$ درصد از تغییرات تصور از شایستگی فردی، $26/2$ درصد از تغییرات اعتماد به‌خود، $29/7$ درصد از تغییرات تحمل عاطفه منفی، $34/4$ درصد از کنترل و $19/2$ درصد از تغییرات تأثیرات معنوی را تبیین می‌کند.

فردی ($F=0/017, p>0/05$)، تحمل عاطفه منفی ($F=9/737, p<0/01$)، کنترل ($F=12/084, p<0/01$) و تأثیرات معنوی ($F=5/456, p<0/05$) در گروه‌ها برابر هست. نتایج آزمون باکس برای بررسی برابری ماتریس کوواریانس متغیرهای وابسته در بین گروه آزمایش و گواه نیز نشان داد که ماتریس کوواریانس متغیرهای وابسته در دو گروه برابر است ($p>0/05$)، $\text{Box M}=21/519, F=1/155$ ، $\text{Test of Sphericity}$ یا معنی‌داری رابطه بین متغیرها نشان داد که رابطه بین این مؤلفه‌ها معنی‌دار است ($X^2=30/827, df=14, p<0/01$) پس از بررسی پیش‌فرض‌های تحلیل کوواریانس چندمتغیری، نتایج آزمون نشان داد که بین دو گروه در مؤلفه‌های تاب‌آوری تفاوت معنی‌داری وجود دارد ($F=7/186, p<0/01, Wilks' \Lambda=0/346$). در جدول ۳ نتایج تحلیل کوواریانس تک‌متغیری گزارش شده است.

با توجه به جدول ۳ آماره F برای مؤلفه‌های تصور از شایستگی فردی ($F=6/946, p<0/05$)، اعتماد به‌خود ($F=10/261, p<0/05$)،

جدول ۳: نتایج تحلیل کوواریانس تک‌متغیری تفاوت گروه آزمایش و گواه در مؤلفه‌های تاب‌آوری

متغیر	منبع	میانگین	تفاوت میانگین	خطای استاندارد	F	P	اندازه اثر
تصور از شایستگی فردی	آزمایش	18/388	1/776	0/473	6/946	0/015	0/232
	گواه	16/612					
اعتماد به‌خود	آزمایش	11/739	1/478	0/364	8/157	0/009	0/262
	گواه	10/261					
تحمل عاطفه منفی	آزمایش	16/738	2/022	0/455	9/737	0/005	0/297
	گواه	14/716					
کنترل	آزمایش	9/601	1/641	0/332	12/084	0/002	0/344
	گواه	7/959					
تأثیرات معنوی	آزمایش	6/831	1/122	0/338	5/456	0/029	0/192
	گواه	5/709					
تاب‌آوری	آزمایش	63/193	7/833	0/895	38/316	0/001	0/587
	گواه	55/360					

چندمتغیری استفاده شد. نتایج آزمون بررسی همگنی شیب رگرسیون پیش‌آزمون و پس‌آزمون نمرات در گروه آزمایش و

به منظور بررسی اثربخشی آموزش مؤلفه‌های هوش اخلاقی بر انسجام روانی دانش‌آموزان، از آزمون تحلیل کوواریانس

(Lambda). در جدول ۴ نتایج تحلیل کوواریانس تک متغیری گزارش شده است. با توجه به جدول ۴ آماره F برای مؤلفه‌های کنترل‌پذیری ($F=۱۹/۹۵۹, p<۰/۰۱$)، ادراک‌پذیری ($p<۰/۰۱$)، $F=۱۲/۹۰۷$) و معناداری ($F=۷/۴۱۸, p<۰/۰۵$)، معنی‌دار است. این یافته‌ها نشانگر آن هستند که بین گروه‌ها در این متغیرها تفاوت معنی‌داری وجود دارد. نتایج بررسی میانگین‌ها در جدول فوق نشان می‌دهد که میانگین گروه آزمایش در کنترل‌پذیری ($۱۳/۳۰۱$)، ادراک‌پذیری ($۱۴/۴۱۲$) و معناداری ($۱۳/۸۷۰$) بیشتر از میانگین گروه گواه در این متغیرها به ترتیب با میانگین $۱۱/۰۴۶$ ، $۱۲/۷۶۸$ و $۱۲/۱۳۶$ است. با توجه به این یافته‌ها می‌توان گفت که مؤلفه‌های هوش اخلاقی مؤثر بوده و موجب افزایش انسجام روانی دانش‌آموزان می‌گردد. همچنین اندازه اثر در جدول ۴ نشان می‌دهد که عضویت گروهی $۴۴/۴$ درصد از تغییرات کنترل‌پذیری، ۳۴ درصد از تغییرات ادراک‌پذیری و $۲۲/۹$ درصد از تغییرات معناداری را تبیین می‌کند.

گواه، نشان داد که شیب رگرسیون در هر دو گروه برابر است ($F=۱/۴۵۶, p>۰/۰۵$). نتایج آزمون لوین برای بررسی همگنی واریانس متغیرهای وابسته در گروه‌ها نشان داد که واریانس مؤلفه‌های کنترل‌پذیری ($F=۰/۵۰۲, p>۰/۰۵$)، ادراک‌پذیری ($F=۰/۰۲۵, p>۰/۰۵$) و معناداری ($F=۳/۳۸۳, p>۰/۰۵$) در گروه‌ها برابر هست. نتایج آزمون باکس برای بررسی برابری ماتریس کوواریانس متغیرهای وابسته در بین گروه آزمایش و گواه نیز نشان داد که ماتریس کوواریانس متغیرهای وابسته در دو گروه برابر است ($Box M=۹/۶۲۷, F=۱/۴۱۶, p>۰/۰۵$). نتایج آزمون خی دو بارتلت برای بررسی کرویت یا معنی‌داری رابطه بین متغیرها نشان داد که رابطه بین این مؤلفه‌ها معنی‌دار است ($X^2=۱۳/۷۱۷, df=۵, p<۰/۰۱$). پس از بررسی پیش‌فرض‌های تحلیل کوواریانس چندمتغیری، نتایج آزمون نشان داد که بین دو گروه در مؤلفه‌های انسجام روانی تفاوت معنی‌داری وجود دارد ($Wilks = ۰/۵۰۶, F=۷/۴۸۲, p<۰/۰۱$).

جدول ۴: نتایج تحلیل کوواریانس تک‌متغیری تفاوت گروه آزمایش و گواه در مؤلفه‌های انسجام روانی

متغیر	منبع	میانگین	تفاوت میانگین	خطای استاندارد	F	P	اندازه اثر
کنترل‌پذیری	آزمایش	۱۳/۳۰۱	۲/۲۵۵	۰/۳۵۶	۱۹/۹۵۹	۰/۰۰۱	۰/۴۴۴
	گواه	۱۱/۰۴۶					
ادراک‌پذیری	آزمایش	۱۴/۴۱۲	۱/۶۴۴	۰/۳۲۳	۱۲/۹۰۷	۰/۰۰۱	۰/۳۴۰
	گواه	۱۲/۷۶۸					
معناداری	آزمایش	۱۳/۸۷۰	۱/۷۳۴	۰/۴۴۹	۷/۴۱۸	۰/۰۱۲	۰/۲۲۹
	گواه	۱۲/۱۳۶					
انسجام روانی	آزمایش	۴۱/۶۷۴	۵/۸۱۵	۰/۸۵۰	۲۳/۳۹۵	۰/۰۰۱	۰/۴۶۴
	گواه	۳۵/۸۵۹					

بحث

که آموزش مؤلفه‌های هوش اخلاقی مؤثر بوده و موجب افزایش تاب‌آوری دانش‌آموزان شد. در زمینه اثربخشی آموزش مؤلفه‌های هوش اخلاقی با مطالعات پیشین تا آنجا که محقق بررسی نموده است، مطالعه‌ای به صورت مستقیم انجام نشده است و بیشتر مطالعات از نوع رابطه‌ای بوده‌اند، لذا می‌توان گفت که نتیجه به دست آمده با نتایج مطالعه نریمانی و غفاری (۲۸) که دریافتند بین تاب‌آوری والدین کودکان دارای ناتوانی یادگیری با خرده مقیاس هوش اخلاقی (درست‌کاری، بخشش،

هدف مطالعه حاضر تعیین اثربخشی آموزش مؤلفه‌های هوش اخلاقی بر تاب‌آوری و انسجام روانی دانش‌آموزان بود. نتایج پژوهش نشان داد بین میانگین نمرات تاب‌آوری و مؤلفه‌های آن (تصور از شایستگی فردی، اعتماد به غرایز فردی، تحمل عاطفه منفی، کنترل و تأثیرات معنوی) در دو گروه آزمایش و گواه تفاوت معنی‌داری وجود دارد و با توجه به بالاتر بودن میانگین گروه آزمایش در مقایسه با گروه گواه می‌توان گفت

تغییر و رشد، با تاب‌آوری بالا، عملکرد مثبت و مطلوبی داشته باشند (۳۹). همچنین می‌توان گفت دانش‌آموزانی که در معرض آموزش هوش اخلاقی قرار گیرند، در تصمیم‌گیری‌های خود به دنبال رعایت اخلاق هستند. از طرفی رعایت اخلاق در تصمیم‌گیری، موجب تسریع در دستیابی به اهداف می‌شود. دانش‌آموزانی که موفقیتی در دستیابی به اهداف کسب نمایند، احساس خودکارآمدی کرده و این حس منجر به تغییر و افزایش میزان تاب‌آوری در سایر جهات زندگی دانش‌آموزان نیز ظهور و بروز می‌یابد.

دیگر یافته پژوهش نشان داد که بین انسجام روانی و مؤلفه‌های آن (کنترل‌پذیری، ادراک‌پذیری و معناداری) در دو گروه آزمایش و گواه تفاوت معنی‌داری وجود دارد و با توجه به بالاتر بودن میانگین نمرات گروه آزمایش در مقایسه با گروه گواه می‌توان گفت که آموزش مؤلفه‌های هوش اخلاقی مؤثر بوده و موجب افزایش انسجام روانی دانش‌آموزان شد. یافته فوق همسو با نتایج مطالعات پیشین در این زمینه است، به طور مثال نتایج پژوهش جوادینژاد و همکاران نشان داد که آموزش هوش اخلاقی بر بهبود بهزیستی روان‌شناختی دانش‌آموزان مؤثر بود (۲۳). مطالعه رضایور و همکاران نشان داد که آموزش هوش اخلاقی بر بهبود عملکرد اجتماعی کودکان و کاهش اختلالات رفتاری مؤثر بود (۳۲). همچنین نتایج مطالعه دلبری و همکاران نشان داد هوش اخلاقی و مؤلفه‌های آن بر خودآگاهی دانش‌آموزان بر اساس رویکرد تعلیم و تربیت اسلامی تأثیر دارد (۲۵). مطالعه نجات‌بخش و همکاران نشان داد که آموزش‌های هوش اخلاقی در افزایش اخلاق تحصیلی و خودکارآمدی تحصیلی دانش‌آموزان تأثیر داشت (۲۷).

در توجیه یافته به دست‌آمده می‌توان گفت آموزش هوش اخلاقی به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا بتوانند با رویدادهای زندگی سازگار شوند و در روابط بین فردی، از گفتگوی دوجانبه و روابط صمیمانه و گرم با افراد خانواده لذت ببرند یا بازخورد مثبت و احساس رضایت از خود، خوش‌بینی به آینده و برنامه‌ریزی برای آینده، به هدفمندی در زندگی اهمیت

مسئولیت‌پذیری و دلسوزی) رابطه مثبت و معنی‌دار وجود دارد و پژوهش انصاری شهیدی و همکاران (۲۹) که نشان دادند بین هوش اخلاقی، ارزش حرفه‌ای و تاب‌آوری پرستاران ارتباط معناداری وجود دارد و متغیرهای پیش‌بین، قادرند تغییرات تاب‌آوری پرستاران را پیش‌بینی کنند، همسو است. در همین راستا مطالعه شیخ‌الاسلامی و محمدی نشان داد که آموزش مهارت‌های هوش اخلاقی در افزایش سازش‌یافتگی (عاطفی، آموزشی، اجتماعی) دانش‌آموزان مؤثر بود (۲۶). نتایج مطالعه‌ای دیگر نشان داد که مداخله هوش اخلاقی و معنوی بر شیوه‌های حل تعارض دانش‌آموزان با والدین اثربخش بود (۲۳).

در تبیین یافته فوق می‌توان گفت هوش اخلاقی به معنای ظرفیت و توانایی درک درست از خلاف آن، داشتن باورهای اخلاقی قوی و عمل به آن‌ها و رفتار در جهت صحیح است که کاربرد آن‌ها در زندگی روزمره می‌تواند سازگاری فرد را با مشکلات و رویدادها افزایش دهد (۲۳). آموزش هوش اخلاقی به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا عواطف و احساسات خود را به‌خوبی بشناسند، آن‌ها را به دقت ارزیابی کنند، افکار منطقی و غیر منطقی مرتبط با آن‌ها را دریابند و بدانند که رعایت اصول اخلاقی، در هدایت عواطف مثبت و منفی و در نتیجه افزایش سازش‌پذیری در برابر حوادث (تاب‌آوری) مؤثر است (۲۶). از طرفی، آموزش هوش اخلاقی با استفاده از مثال‌های ایفای نقش و تمرین‌های عملی که دانش‌آموز انجام می‌دهد، باعث می‌شود توانایی‌های شناختی وی در مواجهه با مشکلات فردی و بین فردی بالا رود و بتواند قبل از انجام یک عکس‌العمل رفتاری، قضاوت درستی نسبت به موقعیت چالشی پیش رو داشته باشد (۲۴). بر همین اساس آموزش هوش اخلاقی به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا بتوانند با رویدادهای زندگی سازگار شوند و در روابط بین فردی، از گفتگوی دوجانبه و روابط صمیمانه و گرم با افراد خانواده لذت ببرند، با نگرش مثبت و احساس رضایت از خود، خوش‌بینی به آینده و برنامه‌ریزی برای آینده، به هدفمندی در زندگی اهمیت بدهند، در برابر مشکلات زندگی به عنوان یک فرایند مداوم یادگیری،

کارهای دیگران مسئول بدانند. از این رو مجموع عوامل اشاره‌شده موجب فراهم‌شدن انسجام روانی در آن‌ها می‌شود. از محدودیت‌های این مطالعه می‌توان به تک‌جنسیتی بودن نمونه مورد مطالعه و محدودیت سنی، استفاده از ابزار خودسنجی برای اندازه‌گیری متغیرها و محدودیت زمانی در بررسی اثرات طولانی‌مدت آموزش روی گروه آزمایش اشاره نمود، لذا پیشنهاد می‌شود با تکرار این پژوهش روی گروه‌های سنی و جنسیتی مختلف، همچنین استفاده از دیگر روش‌های ارزیابی، مانند مصاحبه بالینی و افزایش زمان پیگیری پس از پایان آموزش، تلاش شود تا حد ممکن محدودیت‌های پژوهش برطرف گردد. همچنین پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی، بررسی مقایسه‌ای مداخله آموزش هوش اخلاقی با سایر مداخلات مطرح، از جمله درمان‌های ذهن آگاهی و... در مورد تاب‌آوری و انسجام روانی در دانش‌آموزان پرداخته شود. بنابراین مدیران و برنامه‌ریزان آموزشی، مربیان و مشاوران مدارس می‌توانند با تکیه بر یافته‌های این پژوهش و اجرای برنامه‌های مداخله جویانه آموزش مبتنی بر آموزش مؤلفه‌های هوش اخلاقی در قالب آموزش مهارت‌های زندگی در مدرسه به دانش‌آموزان، نه تنها عملکرد تحصیلی، بلکه تاب‌آوری و انسجام روانی آنان را هم در حوزه تحصیل و هم در کل زندگی افزایش دهند. در این راستا، پیشنهاد می‌شود دوره‌های آموزشی برای معلمان، مدیران و مشاوران برگزار شود.

نتیجه‌گیری

بر اساس یافته‌های پژوهش، آموزش مؤلفه‌های هوش اخلاقی به دانش‌آموزان، موجب ارتقای تاب‌آوری و انسجام روانی آن‌ها گردید؛ لذا کاربرد و استفاده از آموزش مؤلفه‌های هوش اخلاقی توسط متخصصان و درمانگران منجر به تعاملات بهتر دانش‌آموزان، تقویت برنامه‌های موجود، بهبود وضعیت روان‌شناختی و در نهایت کاهش رفتارهای غیر اخلاقی دانش‌آموزان خواهد شد.

بدهند، در برابر مشکلات زندگی به عنوان یک فرآیند مداوم یادگیری، تغییر و نمو با تاب‌آوری بالا، عملکرد مثبت و مطلوبی داشته باشند (۲۵). همچنین در جلسات آموزش هوش اخلاقی به فضیلت‌هایی مانند احترام، مهربانی، همدلی، خویشتنداری و انصاف، مسئولیت‌پذیری، صداقت، بخشش و درستکاری پرداخته می‌شود و دانش‌آموزان با لزوم این مهارت‌ها در ارتباط با خود و دیگران آشنا می‌شوند (۲۶). رعایت هر یک از این فضایل خود به تنهایی سبب بهبود چشم‌گیر وضعیت روان‌شناختی فردی (انسجام روانی) و روابط اجتماعی با دیگران می‌شود. به عبارتی دیگر می‌توان گفت هوش اخلاقی به دانش‌آموزان کمک می‌کند درست را از نادرست تشخیص دهند، هنگام مواجهه با مشکلات و مسائل زندگی و تحصیلی صبر و تحمل بیشتری داشته باشند. همچنین پایبندی به اصول و ارزش‌های دینی و اخلاقی و تفکر و آگاهی قبل از عمل، خودمهارگری آن‌ها را هنگام رویارویی با وسوسه‌ها و لذت‌های زودگذر و فشارهای روانی، محیطی و اجتماعی افزایش می‌دهد و این خود موجب ارتقای انسجام روانی می‌شود (۴۰). همچنین می‌توان گفت هوش اخلاقی بیانگر آن است که در روابط اجتماعی چه عملی مناسب و چه عملی نامناسب است، فرد احساسات دیگران را درک کند، با دیگران همدلی نماید و مسئولیت کارهای خویش را بپذیرد. هوش اخلاقی به دانش‌آموزان (مسئولیت‌پذیری و احترام) کمک می‌کند تا در زندگی در مسیر درستی حرکت کنند. در واقع می‌توان گفت که آموزش هوش اخلاقی به علت شفاف‌سازی که از برداشت‌ها و ادراکات ایجاد می‌کند، باعث می‌شود که آن‌ها دیگر تحت تأثیر یک حادثه منفی همه واقعیت را تار نبینند و همه توجه آن‌ها روی حوادث منفی نباشد. همچنین هوش اخلاقی به علت پرداختن به جنبه‌های مختلف مثبت و منفی زندگی و احترام و مسئولیت‌پذیری نسبت به آنان باعث می‌شود که آن‌ها حقایق زندگی را پررنگ‌تر از مقدار واقعی آن نبینند. همچنین به دلیل صداقت و درستکاری و مسئولیت‌پذیری، کمتر منتظر اتفاق ناگوار باشند، همیشه کارهای درستی انجام بدهند و خود را نسبت به

مشارکت نویسندگان

ناهدی رمضانی: طراحی ایده و ویرایش متن.
رضا زارعی سمنگان: نویسنده مسئول و نگارش متن اصلی.
نرگس مؤمنی‌جو: جمع‌آوری داده‌ها و تحلیل آماری.
مریم گلی باغی: جمع‌آوری داده‌ها و ویراستاری متن.
نویسندگان نسخه نهایی را مطالعه و تأیید نموده و مسئولیت پاسخگویی در قبال پژوهش را پذیرفته‌اند.

تشکر و قدردانی

ابراز نشده است.

تضاد منافع

نویسندگان هیچ‌گونه تضاد منافع احتمالی را در رابطه با تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله اعلام نکرده‌اند.

تأمین مالی

نویسندگان اظهار می‌نمایند که هیچ‌گونه حمایت مالی برای تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله دریافت نکرده‌اند.

ملاحظات اخلاقی

در تدوین این مقاله جنبه‌های مختلف اخلاقی شامل حفظ اصالت متون، صداقت و امانتداری در کنار توجه به رضایت مشارکت‌کنندگان در تحقیق، محرمانگی اطلاعات و ارائه آگاهی لازم در رابطه با تحقیق به آنان، رعایت شده است.

References

- Javadi Elmi L, Asadzadeh H. Structural Equation Modeling of Students' academic engagement based on Academic Help-Seeking, Transformational teaching, perceived social support with the Mediation Role of Academic Buoyancy. *Quarterly Social Psychology Research*. 2020; 10(37): 101-22. [Persian]
- Hedlund Å, Boman E, Kristofferzon ML, Nilsson A. Beliefs about return to work among women during/after long-term sick leave for common mental disorders: a qualitative study based on the theory of planned behaviour. *Journal of occupational rehabilitation*. 2021; 31(3): 604-12.
- Ortuño Sierra J, Aritio Solana R, Chocarro de Luis E, Fonseca Pedrero E. Early adolescence and stress in the school context: An examination of the student stress inventory-stress manifestation (SSI-SM). *International Journal of Methods in Psychiatric Research*. 2016; 26(4): e1543.
- Habibzadeh A, Monajem A, Lajevardi H. The Sense of Coherence and Education Self- Concept in Children of Veterans with Secondary Trauma Stress Disorder and Normal. *Journal of Military Medicine*. 2016; 17(4): 283-290. [Persian]
- Persenius M, Rystedt I, Wilde-Larsson B, Bååth C. Quality of life and sense of coherence in young people and adults with uncomplicated epilepsy: A longitudinal study. *Epilepsy & Behavior*. 2015; 47: 127-131.
- Madhu S, Siddiqui A, Desai N, Sharma S, Bansal A. Chronic stress, sense of coherence and risk of type 2 diabetes mellitus. *Diabetes & Metabolic Syndrome: Clinical Research & Reviews*. 2019; 13(1): 18-23.
- Schäfer S, Becker N, King L, Horsch A, Michael T. The relationship between sense of coherence and post-traumatic stress: A meta-analysis. *European Journal of Psychotraumatology*. 2019; 10(1): 1-22.
- Azizmohammadi S, Rakebi N, Jamshidi Z, Zomorodi M. Logo-therapy on Sense of Coherence and Quality of Life of Autistic Student Mothers. *MEJDS*. 2019; 9: 37-37. [Persian]
- Yousefi ARA, Sharif N. Correlation between psychological well-being and sense of coherence in the students of Islamic Azad University-Central Tehran Branch. *Pajoohandeh Journal*. 2011; 15(6): 273-279. [Persian]
- Eriksson M, Lindström B. Antonovsky's sense of coherence scale and the relation with health: a systematic review. *Journal of Epidemiology & Community Health*. 2006; 60(5): 376-381.
- Lou Y, Taylor EP, Di Folco S. Resilience and resilience factors in children in residential care: A systematic review. *Children and Youth Services Review*. 2018; 89: 83-92.
- Panpakdee C, Limnirankul B. Indicators for assessing social-ecological resilience: A case study of organic rice production in northern Thailand. *Kasetsart Journal of Social Sciences*. 2018; 39(3): 414-421.
- Bahramian J, Sami A, Hajkhodadadi D. The Effectiveness of self-compassion treatment on happiness and resiliency of Students with High-Risk Behaviors. *Rooyesh-e Ravanshenasi*. 2020; 9(7): 129-138. [Persian]
- Oshio A, Taku K, Hirano M, Saeed G. Resilience and Big Five personality traits: A meta-analysis. *Personality and Individual Differences*. 2018; 127: 54-60.
- Allen AN, Kilgus SP, Eklund K. An Initial Investigation of the Efficacy of the Resilience Education Program (REP). *School Mental Health*. 2019; 11(1): 163-178.
- Pinquart M. Moderating effect of dispositional Resilience on association between hassles and Psychological distress. *J. Appl. Dev. Psychol*. 2008; 23: 1-8.
- Yadav S, Dubey N, Ali AA. Emotional intelligence and moral decision making: Mediating role of occupational stress. *Asian Social Science*. 2014; 12(3): 170-186.
- Barida M, Prasetiawan H, Sutarno S, Muarifah A. The development of self-management technique for improving students' moral intelligence. *International Journal of Educational Research Review*. 2019; 4(4): 660-669.
- Almasi M. Analysis of the Relationships between Moral Intelligence, Social Capital and Job Engagement. *Ethics in Science and Technology*. 2019; 14(3): 71-75. [Persian]
- Gini G, Pozzoli T, Hymel S. Moral disengagement among children and youth: A Meta analytic review of links to aggressive behavior. *Aggressive Behavior*. 2014; 40(1): 56-68.
- Lennick D, Kiel F. *Moral intelligence 2.0: Enhancing business performance and leadership success in turbulent times*: Pearson Prentice Hall. Philadelphia: Wharton School Publishing; 2011.
- Borba M. *Nine Competencies for Teaching Empathy*. *Educational Leadership*. 2018; 76(2): 22-28.

23. Javadinezhad A, Heydari A, Naderi F, Bakhtiyarpour S, Hafezi F. The Effectiveness of Educating Moral Intelligence on Psychological Well-being of the Secondary School Students. *Bioethics Journal*. 2019; 8(29): 53-62. [Persian]
24. Rezapour Mirsaleh Y, Shahedi S. The Effect of Moral Intelligence Teaching based on storytelling method on Temperament and Learning behaviors of Elementary Girl Students. *Journal of Applied Psychology*. 2017; 11(2): 175-194. [Persian]
25. Delbari SH, Fallah V, Saffarian Hamedani S. The effect of Moral Intelligence on Emotional Self-Awareness in students with the Islamic education approach in order to presenting a model. *Educational Development of Judishapur*. 2020; 11(Supplement): 102-114. [Persian]
26. Sheykholeslami A, Mohammadi N. The effectiveness of moral intelligence skills training on adjustment (emotional, educational, social) in bully students. *The Journal of Psychological Science*. 2019; 18(77): 519-527. [Persian]
27. Hayatbakhsh S, Entesar Foumani G, Hejazi M. The Effectiveness of Ethical Intelligence Training in Educational Ethic and Educational Self-Efficacy in Tenth Grade Female Students. *Educational Psychology*. 2020; 16(56): 131-156.
28. Narimani M, Ghaffari M. The role of moral and social intelligence in predicting resiliency and quality of life in parents of children with learning disabilities. *Journal of Learning Disabilities*. 2016; 5(2): 106-128. [Persian]
29. Ansari Shahidi M, Tat M, Badrizadeh A, Maleki S. The role of ethical intelligence and professional value in predicting nurses' resilience. *Scientific Magazine Yafte*. 2018; 20(3): 48-58. [Persian]
30. Hejazi A, Ghanizadeh M. Analysis of the Relationship between Ethical Intelligence and Mental Health of School Teachers. *Ethics in Science and Technology*. 2018; 13(2): 99-107. [Persian]
31. Sotoodeh H, Shakerinia I, Kheyraati M, Dargahi S, Ghasemi Jovineh R. Surveying the relationship between spiritual and moral intelligence and the psychological well-being of nurses. *Medical Ethics and History of Medicine*. 2016; 9(1): 63-73. [Persian]
32. Rezapour Mirsaleh Y, Kheradmand T, Shahedi S. Effectiveness of Moral Intelligence on Social Performance and Behavioral Problems. *Ethics in Science and Technology*. 2018; 12(4): 48-59. [Persian]
33. Segal ZV, Williams M, Teasdale J. *Mindfulness-based cognitive therapy for depression*. New York: Guilford Publications; 2018.
34. Connor KM, Davidson JR. Development of a new resilience scale: The Connor Davidson resilience scale (CD RISC). *Depression and Anxiety*. 2003; 18(2): 76-82.
35. Keyhani M, Taghvaei D, Rajabi A, Amirpour B. Internal consistency and confirmatory factor analysis of the connor-davidson resilience scale (CD-RISC) among nursing female. *Iranian Journal of Medical Education*. 2015; 14(10): 857-865. [Persian]
36. Antonovsky A. *Unraveling the mystery of health*. San Francisco. CA: Josey-Bass; 1987, 175.
37. Mahammadzadeh A, Poursharifi H, Alipour A. Validation of Sense of Coherence (SOC) 13-item scale in Iranian sample. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 2010; 5: 1451-1455.
38. Borba M. *The step-by-step plan to building moral intelligence*. Nurturing Kids Heart & Souls National Educator Award. National Council of Selfesteem: Jossey-Bass. 2005; 17-23.
39. JavaadiNejaad A, Heydarei A, Naaderi F, Bakhtiyarpour S, Haafezi F. Resolving Student-Parents Conflicts through the Improvement of Moral and Spiritual Intelligence. *Quarterly Journal of Education*. 2020; 36(3): 71-90. [Persian]
40. Abdellatif MS. The Psychometric Properties of Moral Intelligence Scale for Secondary Stage Adolescents in the Arab Environment. *Psychology and Education Journal*. 2021; 58(2): 3231-347.